

IZSELJEVANJE IZ FURLANIJE JULIJSKE KRAJINE V ŠVICO

Furio Bednarz

Začetki izseljevanja Furlanov segajo v konec šestnajstega stoletja. Sprva je šlo za sezonske selitve v sosednje države in tudi v bolj oddaljene dežele srednje Evrope. Pojav pa je dobil širše razsežnosti nekje v polovici devetnajstega stoletja, ko je Švica postopoma postala ena izmed najbolj zanimivih destinacij za furlanske izseljence. Pomembno vlogo je imela v izseljenskem valu po drugi svetovni vojni in kasneje med 70-imi in 80-imi leti, ko je prišlo do preobrata v migracijskih gibanjih in so se izseljenci začeli vračati v svojo rodno domovino. Tudi ta pojav je imel odločilno vlogo, saj je prispeval k gospodarskemu razcvetu dežele. Nekateri Furlani pa poklicnem področju.

Danes so Furlani v Švici trdna in organizirana skupnost, ki šteje preko 15.000 oseb (na podlagi najnovejših matičnih podatkov AIRE). Furlanska skupnost vzdržuje tesne stike s svojo izvorno deželo, ki je na prelomu tisočletja postala prostor priseljevanja za tisoče mož in žena iz Vzhoda in Sredozemlja.

Uvod

Začetki izseljevanja Furlanov segajo v šestnajsto stoletje. Sprva so bile točasne in sezonske selitve v Avstrijo, Nemčijo, na Madžarsko, celo v Romunijo in v druge sosednje italijanske dežele na severnem delu države, od Veneta do Piemonta. Te pojave so začeli proučevati že v začetku dvajsetega stoletja. Šlo je predvsem za raziskave položaja izvornih območij izseljevanja in za nostalgične poskuse rekonstrukcije pretekle Furlanije s poudarjanjem kronične nerazvitosti dežele.

Giovanni Cosattini je v svojem delu (1903) *L'emigrazione temporanea dal Friuli* analiziral območja izvora emigrantov, njihove poklice in ciljne države. Tudi Zanini (*Friuli Migrante*, 1937) je preučeval poklice izseljencev in skušal dodeliti obraze in

imena gradbincem, opekarjem, žagarjem in gozdarjem, ki so iz Karnije in iz gričevnate Furlanije odhajali v države vzhodne in osrednje Evrope.

Gino di Caporiacco je v 60-ih letih dokončal svoje obsežno delo *Storia e statistica dell'emigrazione dal Friuli e dalla Carnia*, v katerega je vpletel družbeno zavest in kritičen pristop do obdobja, ki se je pravkar zaključil, medtem, ko so izseljenski premiki iz Furlanije že dobili povsem drugačen predznak, ki ga je petnajst let pozneje mojstrsko opisala Elena Saraceno v delu *Emigrazione e rientri*.

Kljub temu pa je zelo težko najti vire in dela, ki bi nazorno prikazovala vlogo Švice kot ene najbolj priljubljenih destinacij furlanskih izseljencev in celo glavne destinacije po drugi svetovni vojni. Pri tem nam omenjena dela niso v veliko pomoč, saj le redko oziroma zgolj v obrisih omenjajo Švico in še to zgolj v smislu primerjave, ki jo je Di Caporiacco na primer uporabil zato, da bi dokazal, da izseljevanje iz Furlanije ni neizogibno, ampak je le posledica zaostalega razvoja in političnih odločitev. O Švici, kamor so takrat odhajali tudi prvi izseljenci iz Furlanije, je pisal, da bi poudaril različno usodo, ki je med 19. in 20. stoletjem doletela alpske države, takrat emigracijske dežele, *med katere je sodila Švica*, ki so zaradi razvoja infrastrukture in industrijskega napredka hitro postale ciljne destinacije priseljevanja. Prav tako nam niso v pomoč poljudna dela. V pred nedavno ponatisnjenem delu *Storia del Friuli*, ki jo je Tito Maniaco napisal v šestdesetih letih, sicer zasledimo celo poglavje o izseljenstvu, vendar pa knjiga v celoti le bežno in na splošno obravnava izseljenska gibanja v povojnem obdobju in med furlanskimi destinacijami sploh ne omenja Švice.

Zgodbo o furlanskem izseljevanju je torej treba še napisati. Pomanjkljivi so celo podatki o številu izseljencev in povratnikov, zlasti iz prvih desetletij povojnega obdobja. V pomoč so nam samo občinski in konzularni registri, ki navajajo število skupnosti, ki danes živijo v Švici. Vzroki za takšno pomanjkljivost podatkov so številni. V obdobju najmočnejšega izseljevanja, po drugi svetovni vojni, so Furlani odhajali v Švico za krajša obdobja zaradi sezonskega dela. To je bil prvi korak do

utrditve položaja. Ta krajša obdobja odsotnosti so matične občine slabo in pomanjkljivo beležile. Tudi začasnega preseljevanja niso sistematično beležile, saj so izseljenci, ki so ohranjali tesne stike z domačim krajem, le redko poskrbeli za izpis iz matičnih registrov. Do uvedbe občinskega matičnega registra italijanskih državljanov s stalnim prebivališčem v tujini (AIRE) in posodobitve podatkov konzularnih matičnih registrov zaradi izvajanja zakona, ki je italijanskim državljanom po svetu omogočal glasovanje iz tujine, je prišlo prepozno (ko so ti tokovi že ošibeli), da bi uspeli dobiti verodostojne podatke za preteklo obdobje. V primeru Švice je med drugim občutno pomanjkanje zanimanja za pojav izseljenstva, ki je privedlo do razpoložljivih raziskav o čezoceanskem izseljevanju ali o vozaških furlanskih obrtnikih in trgovcih, ki so migrirali v srednjo Evropo. Obsežno izseljevanje v Švico je nastopilo precej pozno, tik pred začetkom povratniškega gibanja po koncu 70-ih let, ko je popolnoma zamrla razprava o izseljevanju iz Furlanije in tudi interes za proučevanje tega pojava.

Pomanjkljive so spominske rekonstrukcije in življenjepisi, z izjemo posameznih življenjskih zgodb, ki jih zasledimo v nekaterih švicarskih delih; zlasti v življenjepisih izseljenskih žena (Alleman-Ghionda, Meyer, 1992; Ambrosi, 2005) ali v zapisih o udeležbi izseljencev v sindikatih (Steinauer, Von Allmen, 2000). Zapise o obsežnih furlanskih skupnostih v Švici, o katerih je na primer v pesmih in analitičnih ter kritičnih člankih pisal Leonardo Zanier od 60-ih let dalje, najdemo samo v kratkem obdobju proučevanja izseljenskih gibanj od konca 60-ih let pa do konca 80-ih let. Te raziskave niso obrodile pomembnejših sadov zaradi družbeno-gospodarskih sprememb in posledičnega pomanjkanja zanimanja za del lokalne zgodovine, ki je bil v zatonu.

Ta prispevek ni le podroben in sistematičen opis furlanskega izseljevanja, za katerega še vedno nimamo dovolj predpostavk, ampak odpira določena vprašanja in ponuja uporabne smernice za proučevanje furlanske prisotnosti v Švici ter obenem bogati zbrani dokumentarni in biografski material projekta AMMER.

Prvi migracijski tokovi po švicarskem industrijskem razcvetu.

Od konca devetnajstega stoletja do začetka prve svetovne vojne.

Kot že rečeno, segajo začetki furlanskega izseljevanja v šestnajsto stoletje. Krošnjari (tako imenovani *cramars*), ki so bili večči obrtniki in trgovci hkrati, so se selili v sosednja območja in v srednjeevropske države. Furlanski izseljenci so se zaposlovali v gradbeni industriji, opravljali pa so tudi posebna obrtniška dela. Drugi premiki so bili posledica pobud magistratur Beneške republike, ki je zlasti v 16. in 17. stoletju skušala ponovno naseliti tiste predele svojega ozemlja, ki so jih opustošila vojna, hudo pomanjkanje in kuga: tako so se številni Furlani in obrtniki ter gozdarji iz Karnije preselili v Istro in Dalmacijo. Furlani so predstavljali pomemben delež migracijskih gibanj pri naseljevanju Trsta po pridobitvi statusa prostega pristanišča leta 1719.

Prvo obsežno izseljevanje iz Furlanije sega v polovico devetnajstega stoletja. Leta 1880 je to gibanje postalo masovno in je zajelo 6% celotnega prebivalstva. Valussi v svojem delu (*Il movimento migratorio*, v *Enciclopedia Monografica del Friuli Venezia Giulia* iz leta 1974) pripoveduje, da je bil takrat migracijski val značilen za prehodno gospodarsko obdobje: po zaslugi razvoja povezovalnih poti so se sezonski delavci odpravljali na pot v toplih mesecih in tako povečali svoj skromni prihodek od kmetijske dejavnosti ter omogočili preživetje kmečke skupnosti, ki se je morala spopadati z industrializacijo.

Izseljevanje iz Furlanije je bilo konstantno vse do izbruha prve svetovne vojne. Obsegalo je 10% vseh odhodov iz nastajajoče italijanske države.

Kljub vzporednemu vzponu čezoceanskih izseljenskih tokov¹ so se Furlani še vedno raje odločali za evropske države, saj je izseljenstvo zanje predstavljalo le začasno rešitev, ki bi se prej ali slej zaključila z dokončno vrnitvijo v rodni kraj. 80% izseljencev je odšlo v že uveljavljeno izseljensko državo Nemčijo (iz Karnije med

¹ Izseljevanje v Ameriko (po vrstnem redu Argentina, Brazilija, Združene države, Kanada) je v XIX. stoletju predstavljalo 7 % celotnega gibanja, v prvem desetletju XX. stoletja pa je naraslo na 20%.

koncem 19. in začetkom 20. stoletja preko 40% izseljencev), v Avstrijo (34%) in na Madžarsko (komaj 7%).

V tem obdobju, torej od leta 1890, je Švica prvič postala pomembna ciljna država furlanskih izseljencev (ob koncu 19. stoletja je sprejela približno 3% vseh izseljencev). Temu so botrovale spremembe delovnih razmer na švicarskem tržišču. V tistem obdobju je država ubrala pot globokega socialnega in gospodarskega preoblikovanja z izgradnjo pomembnih cestnih in železniških prometnih poti; med drugim tudi dveh izredno pomembnih komunikacijskih poti med severom in jugom čez Alpe ter čez prelaza St. Gotthard in Simplon. Ta gradbena dela, ki so jih finančno podpirale mednarodne skupine zaradi interesa nemškega in italijanskega podjetništva, ki je želelo razpolagati s hitrimi povezovalnimi potmi, so privabila številne delavce iz tujine. Predore so gradila velika srednjeevropska in švicarska podjetja ter nemški in domači inženirji, ki so skoraj v celoti prihajali iz sosednjih dežel severne Italije. Tako so najbrž prišli tudi prvi Furlani, čeprav je do zajetnejšega vala prišlo, ko se je švicarsko visokogorje, ki je bilo tesno vezano na železniško progo sever-jug, začelo hitro industrijsko in urbano razvijati, kar je posledično privabilo industrijsko in proizvodno delovno silo.

Množično izseljevanje iz Furlanije med leti 1881 in 1914, ko je izbruhnila prva svetovna vojna in popolnoma ustavila izseljenski proces, so do določene mere z minimalnimi socialnimi prispevki podpirale italijanska vlada in katoliške organizacije. Leta 1896 so v Švici nastali prvi katoliški misijoni. Leta 1901 je italijanska država ustanovila Poverjenišтво za izseljevanje (Valussi, 1974). Razvile so se (tudi v Furlaniji) oblike podpore laičnih in verskih ustanov, ki so izseljencem nudile pomoč, jih varovale pred oblastniškimi iskalci splošne delovne sile in skrbeli za njihovo duhovnost. Neposredno izvemo o furlanskem izseljenstvu v Švici, ki je že bilo artikulirano glede na stroko in zvrst. Na prelomnici devetnajstega stoletja so se pojavile izseljenske pisarne, ki so skrbele za mlade izseljence in otroke. V Švici se je začela oblikovati furlanska skupnost legalnih in ilegalnih priseljencev: mož, ki so

opravljali tradicionalne furlanske poklice v srednjeevropskih državah, in žena, ki so se po večini zaposlile v tekstilni industriji. V Švici je katoliški Stalni ženski sekretariat za zaščito žensk in izseljenskih otrok ustanovljal t.i. *Heime*, domove za delavke, ki so jih financirali lokalni industrialci, vodile pa redovnice v Menzingnu. Valussi obenem piše, da je bila Švica od leta 1890 nova, čedalje bolj priljubljena destinacija furlanskih sezonskih delavcev, ki so se zaposlovali v gradbeništvu. Običajno so v Švico prihajali spomladi in se domov vračali pred zimo. Vendar pa Valussi podrobnih podatkov ne navaja.

Drugi neposreden vir, ki omogoča boljše razumevanje rastoče vloge Furlanov v Švici na prelomu dvajsetega stoletja, so prigode novo nastalega delavskega gibanja v državah Srednje Evrope. O vlogi furlanskih izseljencev so zgodovinarji veliko razpravljali in so želeli ovreči stereotip izseljenca "stavkokaza" ter podobe Furlanov kot uklonljive delovne sile (*neomahljivi, pošteni, delavni*), ki so jo lokalna podjetja izkoriščala, da bi nasprotovala zahtevam socialističnega sindikata. Poleg takšnih primerov poznamo tudi povsem drugačne zgodbe, ki kažejo na prisotnost številnih izseljencev v prvih delavskih gibanjih. Ti podatki so shranjeni v analizah razvoja sindikalnega gibanja v Furlaniji, ki se danes lahko zahvali izseljenstvu, ker je mnogim delavcem omogočilo, da so prišli v stik z nemškimi in avstrijskimi socialističnimi gibanji in njihove vrednote ob svoji vrnitvi v domovino prinesli s seboj. Marco Puppini (*L'emigrazione dal Friuli, v Friuli Venezia Giulia. Storia del 900*, 1995) je v zvezi s tem napisal, da so bili furlanski izseljenci gonilna sila Društva zidarjev in splošnih delavcev iz Sankt Gallna in da je bil eden najpomembnejših vodij Švicarskega lesarskega sindikata v začetku dvajsetega stoletja furlanski izseljenec Luigi Vuattolo.

To obdobje izseljevanja, ki sta ga zaznamovala sezonskost prihodov in odhodov ter prisotnost delovne sile, ki je niso več sestavljali samo gradbeni delavci ali kmetje, ampak tudi splošni delavci v iskanju sreče (iz osrednjih in gričevnatih predelov Furlanije in ne samo iz hribovitih predelov) in ženske, zaposlene v tovarnah, je med

leti 1914 in 1918 nepričakovano prekinila prva svetovna vojna. Furlanski izseljenci so se v obdobju "italijanske nevtralnosti" mrzlično vračali v svojo domovino. Meje so se zaprle, vsa presežna delovna sila pa je vstopila v vojsko.

Od nastopa fašizma do druge svetovne vojne

V Furlaniji je bil migracijski pojav po koncu prve svetovne vojne in vse do leta 1924/1925 ponovno v razcvetu. Ker je vojna uničila običajne izseljenske destinacije, so se migracijski tokovi usmerili v druge države, zlasti v Francijo, kjer je primanjkovalo delovne sile za obnovo mest in v rudnikih. V tem obdobju je bilo preseljevanje bolje organizirano in je slonelo na dvostranskih dogovorih, vladni podpori in organiziranih pogajalskih strategijah; na primer dogovor med združenim delavskim gibanjem furlanskih gradbenikov in francoskih podjetnikov. V dvajsetih letih je ta pojav dosegel vrhunec s 30.000 izseljenci na leto, ki so prihajali iz istih krajev in opravljali zelo podobne poklice kot v času pred prvo svetovno vojno, odločali pa so se za drugačne destinacije, med katerimi je bila tudi Švica. Leta 1920 (Valussi za to leto navaja podatke o izseljevanju po pokrajinah, 1974) je bila Švica na četrtem mestu po številu priseljencev iz videmske pokrajine. Proces je zajel 1.100 oseb, približno enako velja za Avstrijo, nekaj manj pa jih je odšlo v Kanado ali Združene države. Razloge za ponoven razcvet izseljevanja v Švico gre pripisati težkim delovnim razmeram v Furlaniji. To dejstvo je spodbudilo pravo verigo migracij v Švico, ki je nudila boljše delovne pogoje. Ubrala je odločno pot industrijskega razvoja, h kateremu je prispeval nevtralen položaj države v času vojne. Kljub temu ni natančnih podatkov o stopnji izobrazbe in številu izseljencev. Vsekakor še vedno ni dosegalo števila izseljencev, ki so odhajali čez Alpe (Francija je sprejela približno polovico od skupaj 300.000 priseljencev, ki so se izselili v obdobju med obema vojnama).

V dvajsetih letih se je izseljevanje v Švico z vzponi in padci vztrajno nadaljevalo in se nato popolnoma umirilo v drugem desetletju fašističnega režima. Pri reorganizaciji

migracijskih tokov je imelo gospodarstvo kljub katastrofalni krizi v 30-ih letih pomembnejšo vlogo od zakonov za omejitev izseljevanja, ki jih je sprejela italijanska vlada leta 1927. Ob koncu dvajsetih let so bili ti tokovi še vedno močni (več kot 20.000 izselitev letno). Do drastičnega upada pa je prišlo leta 1932, ko so ciljne države, vključno s Francijo in Švico, začele sprejemati zakone o urejanju in omejevanju migracijskih tokov in zaprle vrata priseljencem. V Švico so začeli odhajati "ilegalci", ki so jih v Švico najverjetneje privabili priseljenci in narodne skupnosti v tujini. V tridesetih letih je prišlo do močnega upada migracijskih tokov iz Furlanije. Izseljencev je bilo približno 3.000 na leto. Odhode v tujino so delno zamenjale notranje migracije in izseljevanje v kolonije.

Izseljenska veriga po drugi svetovni vojni: Švica, privilegirana destinacija

Švica je imela odločilno vlogo v furlanskem emigracijskem valu po drugi svetovni vojni, začeni z letom 1945, ko so bile meje še zaprte. Prvi so v Švico prihajali ilegalni izseljenci, ki so domove zapuščali zaradi brezupnega položaja in množične brezposelnosti. Med leti 1946 in 1970 je Furlanijo Julijsko krajino (Valussi, 1947) zapustilo nekaj manj kot 364.000 oseb. Od tega (ni natančnih podatkov o številu) se jih je skoraj polovica ustavila v Švici. Iz tega pa težko sklepamo, koliko oseb (približno 180.000) je bilo namenjenih v Švico, saj je bil pojav v tej prvi fazi dokaj poseben. Ljudje so namreč odhajali v tujino in se vračali dokaj pogosto ter se ustavili v Švici šele po prvih migracijskih izkušnjah v Franciji, Belgiji ali Nemčiji.

Več kot 95% vseh izseljencev v Švici je prihajalo iz videmske pokrajine, iz Karnije in iz gričevnatih in centralnih območij ter vsaj v začetni fazi iz desnega brega Tilmenta, ki je od leta 1968 spadal pod novo ustanovljeno pordenonsko pokrajino.

V prvi fazi je kljub poskusom švicarske vlade, da bi omejila priseljevanje na časovno omejena obdobja (glede na potrebe po delovni sili), pojav zaradi čedalje nižjih

dohodkov družin v Domovini dobil značilnosti »pravega« izseljenstva, ki ni bilo več samo začasno in sezonsko.

Število izseljencev po drugi svetovni vojni ni več doseglo takšnega obsega kot v prvem obdobju tega pojava in v določenih letih fašističnega obdobja. S povečanjem čezoceanskega prometa se je spremenila tudi sama narava izseljevanja. Prišlo je do pravega opustošenja območij, od koder so se izseljenci najpogosteje selili, zlasti v gorskem svetu. Izselitveni val je zajel celotno Furlanijo, rezultati izseljenskega procesa pa so bili drugačni. Ob vrnitvi so se povratniki (tudi tisti, ki so prihajali iz gorskih predelov) naseljevali v bližini furlanske nižine in središč, ki so se začela industrijsko razvijati. Ta pojav »drsečega« preseljevanja v dolino je v začetku 80-ih let raziskal (končni izsledki še danes niso objavljeni) Center za gospodarske in družbene raziskave iz Vidma (Centro Ricerche Economiche e Sociali di Udine) na pobudo Dežele Furlanije Julijske krajine in je še danes shranjen v arhivih matičnega registra za italijanske državljane s stalnim prebivališčem v tujini (AIRE): leta 2006 je bilo na primer v videmskem matičnem registru vpisanih 11% državljanov oziroma 20%, če upoštevamo občine v gorskih predelih.

V 40-ih letih se je izseljevanje v Švico še pred koncem vojne ponovno razmahnilo. Na začetku so imeli pomembno vlogo nekateri posebni pojavi, ki so bili posledica vojne. Švica je v omejenem številu sprejemala begunce rasnih in političnih preganjanj, po letu 1943 pa je odprla vrata italijanskim dezertantom. Valussi citira Lorenzono in se spominja, kako so leta 1943 v Švico prihajali italijanski vojaki, ki so v Franciji dočakali premirje po padcu fašizma in so se zatekli v Švico, da bi se izognili deportiranju v Nemčijo. Ti pribežniki so se zaposlili v lokalnih podjetjih in so po krajši vrnitvi v domovino po koncu vojne pod dobrimi pogoji uspeli najti zaposlitev v švicarskih podjetjih.

Po koncu vojne je bila Švica pripravljena na sprejem delovne sile. Proizvodni aparat je bil nepoškodovan in je lahko obratoval s polno paro po zaslugi tržišč, ki so se v okviru evropske obnove zanimali za težko industrijo in tovarne na splošno. Švica se je pripravljala tudi na velike naložbe v energetske infrastrukture. Gradila je jezove in

velike hidroelektrarne. Valussi navaja, kako »so se od avgusta 1946 dalje prve skupine zidarjev iz Karnije in srednje Furlanije začele seliti v švicarsko konfederacijo« (Valussi, 1974, str. 888). 22. junija 1948 sta italijanska in švicarska vlada podpisali sporazum, ki je poenostavil postopke zaposlovanja delavcev v švicarskih podjetjih, kljub temu, da je bilo za pridobitev dovoljenja za začasno bivanje potrebno čakati dlje. Pot je bila odprta.

Ponovno oživitev preseljevanja iz Furlanije po drugi svetovni vojni so na nek način urejale in spodbujale novoustanovljene lokalne inštitucije. Ob koncu leta 1948 se je videmska pokrajinska uprava sestala s pokrajinskim odborom za reševanje brezposelnosti (s predstavniki občin, gospodarskih ustanov, sindikatov in raznih drugih služb, ki so se ukvarjale s temi vprašanji), da bi poiskali odgovor na vprašanje trajnih in začasnih izseljevanj ter v tem okviru skušali »izboljšati sodelovanje med državo in lokalnimi ustanovami«. Pokrajinska delegacija je ustanovila koordinacijski urad za reševanje brezposelnosti, čigar glavni cilj je bil prekvalificirati in strokovno izobraziti brezposelno delovno silo (tudi v migracijske namene) v tesnem sodelovanju s sindikati in Uradom za delo. Začela je izstopati tudi pomembna vloga organizacij, ki so izseljene Furlane skušale povezati z matično državo. Ponovno je bil vpeljan sistem podpore emigrantom, ki je že deloval ob koncu devetnajstega stoletja.

Ob koncu 40-ih let so v posameznih valovih in z določenimi vrhunci ljudje ponovno začeli odhajati v tujino: preko 24.000 izselitev leta 1948 (vrhunec), nato približno 22.000 leta 1951 in 21.000 leta 1955. Iz teh podatkov izhaja, da je gibanje postopoma upadalo in se je nato pozneje ponovno utrdilo.

Ta migracijski pojav je sovpadal z razvojem dežele v povojnem obdobju. Očiten je bil dualizem med industrializiranimi območji in ruralnimi predeli (Saraceno, 1982). Industrializacija še vedno ni uspela odgovoriti na vprašanje ponudbe dela, ki je bila kronično nasičena v gorskih predelih Furlanije. Po eni strani smo bili lahko priča migracijskemu pojavu, ki je privedel do opustošenja gorskih predelov in nekaterih dolin, po drugi strani pa je opaziti, da so se nekateri emigranti začeli prilagajati novo

nastali situaciji in so raje izbirali sezonsko delo v tujini kot začasno rešitev in »investicijo« ter se niso hoteli za stalno preseliti v razvita urbana območja dežele. To rešitev so ubrale predvsem družine, ki so imele doma polja in posesti.

Izseljevanje iz Furlanije in na splošno iz cele države je dobilo nove razsežnosti. Izseljenci so se v različnih sestavah porazdelili po raznih destinacijah: ženske in moški, kvalificirana delovna sila in splošni delavci. V glavnem je bilo izseljevanje urejeno z dvostranskimi sporazumi med Italijo in ciljnimi državami, ki so razširile socialno-skrbstvene pravice. Razlogi za izseljevanje so postali bolj ugodni, ker so namembne države dvignile potrebo po delovni sili, industrijski procesi pa so izseljencem omogočali določeno mero socialne in poklicne mobilnosti. Kdor je imel določeno poklicno izobrazbo (v gradbeništvu ali v strojništvu) si je uspel ustvariti kariero, kmetje pa so se z usposabljanjem na gradbišču uspeli vključiti v gradbeništvo in se v določenih primerih prekvalificirati za delo v tovarnah.

Furlansko izseljevanje v Švico je bilo predvsem izseljevanje zidarjev in gradbenih strokovnjakov. Zgleden primer teh migracijskih pojavov nam je v svojih poezijah (*Libers... di scugni' là, Liberi... di dover partire* iz leta 1964) zapustil Leo Zanier, ki je pisal tudi članke in svoje pesniške izkušnje prepletal s svojim aktivnim sodelovanjem na političnem in sindikalnem področju. Poleg tega je bil vključen tudi v društvene in izobraževalne dejavnosti. V njegovih opisih je bil tipičen furlanski izseljenec sezonski zidar, ki je sam živel v Švici enajst mesecev na leto in je bil dobro sprejet od federalnih oblasti, ki so sicer skušale omejiti *potujčevanje* države (to vprašanje je postalo aktualno ob koncu 60-ih let, vzporedno s pojavom ksenofobičnih idej, ki so privedle do Schwarzenbachovih pobud proti tujcem). Živel je v skromni bajti, nenehno varčeval (na nek način prisilno) in se razen s svojimi kolegi ni veliko družil.

Zanier je opisal tudi druge migracijske izkušnje Furlanov, ki so medtem od "*Niedergelassene*" uspeli dobiti dovoljenje za bivanje, sprva letno in nato stalno. Ti Furlani so postali del kadra v podjetjih, se zaposlovali v tovarnah ali pa so postali samostojni obrtniki.

Furlanski izseljenci so se odločali za selitev v Švico, ker ni bila oddaljena in ker je bila do določene mere kulturno sorodna. Največ povpraševanja je bilo po razgibanem delu, ne samo v gradbeništvu, ampak tudi na drugih področjih, kjer je primanjkovalo domače delovne sile. Švicarska podjetja so organizirala prave mreže za najemanje kvalificiranih delavcev, katerim so ponujali zavidljive pogodbe. Vse to se je dogajalo v okviru urejenih pravil, ki so izboljšala izmenjavo kontingentov in postavila ob stran »migracijsko verigo«, kot jo je poimenoval Reyneri. V Švico so odhajali mladi, ki so že imeli določeno poklicno izobrazbo in so se bili pripravljene hitro izpopolniti na delu pod vodstvom podjetij, v katerih so bili zaposleni. Uvrstili so se v dolgo čakalno vrsto za stalno zaposlitev (na začetku so bili to skoraj vedno sezonski delavci) in zamenjali starejše delavce (ki so ob vrnitvi v domovino koristili meddržavne sporazume o socialnem skrbstvu). Ko ni bilo možnosti za takojšnjo zaposlitev v industrijskem sektorju, ki je omogočal kariero, so izbirali med manj strokovnimi deli in sprejemali splošna dela v kmetijstvu ali gradbeništvu, da bi se za začetek vključili v okolje, se morda celo naučili jezika in si »naredili nekaj reklame«. Veliko Furlanov si je tako v 50-ih letih začelo ustvarjati delavsko kariero na tujem. Postali so kvalificirani delavci v strojni industriji, v tovarnah nemškega dela Švice (v velikih podjetjih Sulzer, Brown Boveri, Escher Wyss v Zürichu, Winterthurju in Schaffhausnu) ali v francoski Švici med Lausanno in Ženevo.

V prvem desetletju po drugi svetovni vojni je prišlo do ponovnega razcveta furlanskih emigracij, vendar nikoli več v taki meri kot v preteklih obdobjih. Med leti 1946 in 1958 se je izselilo več kot 230.000 oseb, vrnilo pa se jih je samo 65.000, kar je manj kot 30%. Kljub temu ne gre pozabiti, da je bila v predhodnem obdobju kljub začasnemu izseljevanju vsota vseh izselitev v tujino veliko večja, saj se je v domovino vrnilo manj kot 15% izseljencev.

V Švici so se Furlani sedimentirali in obenem segmentirali. V številnih primerih so se odločali za izselitev ne da bi vnaprej načrtovali morebitno vrnitev ali stalno

nastanitev v ciljni državi. Želeli so se rešiti statusa sezonskega delavca, pridobiti dovoljenje za bivanje in nato stalen naslov. Nekateri izseljenci so kljub temu na to izkušnjo gledali zgolj kot na začasno rešitev, tudi potem, ko so uredili potrebna dovoljenja in so vlagali svoje prihodke v zemljišča v matični državi. Svojcem so pošiljali denar ali pa varčevali za izgradnjo nove hiše, v upanju, da bodo ob vrnitvi še vedno aktivni in da bodo njihovi potomci na ta račun lahko uživali boljšo prihodnost (otroke so pogosto pošiljali na šolanje v Furlanijo in jih pustili v oskrbo starim staršem ali sorodnikom v čakanju na svojo vrnitev). Del izseljencev je bil do nadaljnjega (in torej do upokojitve) prisiljen čakati na vrnitev, ker privarčevani denar ni zadostoval. Drugi so si ustvarili družine in se integrirali, delno zato ker so se »počutili dobro« (topos številnih izseljenskih biografij iz tega obdobja), delno pa zato, ker so njihovi otroci obiskovali švicarske šole in se niso želeli vrniti, starši pa so želeli ostati v njihovi bližini tudi potem, ko so dosegli pogoje za vrnitev. Bližina matične domovine je tudi pripomogla k lažji odločitvi o odhodu, saj so se vanjo lahko pogosto vračali in tam tudi dopustovali (kajpada v svojih starih domovih, ki so jih medtem prenovili).

V teh letih je furlanska skupnost, ki se je nameravala za stalno nastaniti v Švici, ustvarila razvejano društveno dejavnost, ki je začela delovati v 50-ih letih in se utrdila z ustanovitvijo ustanove »Friuli nel Mondo« leta 1953. Še danes so izseljenske furlanske skupnosti v Švici (t.i. *Fogolars*) po številu na drugem mestu v Evropi, takoj za Francijo. V obeh primerih gre za odraz skupnosti, ki si je vsaj do neke mere želela ostati v tujini in z udejstvovanjem v teh skupnostih ohranjala kulturne in jezikovne korenine svoje dežele. *Fogolars* so živa priča pojava izseljenstva v Švici, ki je bil popolnoma drugačen od izseljenstva v Nemčiji (kjer takšnih skupnosti praktično ne zasledimo), Avstriji in na območjih prvih migracijskih tokov.

Kljub temu, da je za migracijske tokove v Švici bila značilna začasnost, so se v tej državi ustanavljale trdne skupnosti sonarodnjakov, ki so želeli ohraniti svojo identiteto znotraj ciljne države (po številu prebivalcev primerljiva s Francijo in

Belgijo, če ostanemo znotraj meja Evrope) in so bile sorodne s stalno nastanjenimi čezoceanskimi izseljenskimi skupnostmi. Po drugi strani razvejanost furlanskih skupnosti po celotnem švicarskem ozemlju (kasneje se jim je pridružilo društvo izseljenih delavcev iz Furlanije Julijske krajine – ALEF) kaže na še eno posebnost furlanskega izseljenstva v primerjavi z drugimi skupnostmi italijanskih izseljencev v Švici: t.j. razširjenost po ozemlju – ki so ga v manjšem obsegu imele vpoklicne verige, značilne za majhne skupnosti –, zrcalo družbeno-poklicne zgradbe izseljencev, ki je sčasoma postajala vedno bolj obsežna in heterogena. Ta skupnost se je začela združevati in organizirati svoje prireditve in srečanja, na primer letni zbor članov furlanskih švicarskih društev pri stari katoliški opatiji v Einsiedelnu.

Zgodbo o tej prepletenosti in razčlenjenosti furlanskih izseljencev z zornega kota integracijskih pritiskov ali nagnjenosti k povratništvu, je treba še v celoti napisati; tako z vidika statističnih podatkov, kot s kvalitativnega zornega kota. Pojav izseljenstva bi morali docela razkriti s pomočjo pričevanj in podatkov povratnikov, ki so se že kot upokojenci ali pa že prej vračali v domovino v obdobju od konca šestdesetih do osemdesetih let. Vzporedno bi morali zbrati podatke stalnih izseljencev, ki so se za to, da ostanejo v državi priseljevanja odločili zavestno in zaradi takšnih in drugačnih življenjskih okoliščin opustili misel na vrnitev.

Potrebno bi bilo zbrati podatke o vzrokih, ki so v tem obdobju botrovali odločitvi izseljencev (ki so po večini v tujino odhajali sami), da si ustvarijo družino in na ta način utrdijo svojo izseljensko izkušnjo ali odločitev o vrnitvi. Začeti bi morali pri porokah, ki so se sklepale v Švici med zidarji, obrtniki in delavkami v tekstilni industriji. Zgodbe o uspehah zakonih, pa tudi o razdorih družin, zgodbe o stalnih ali o začasnih izselitvah. Občasno po naključju naletimo na kakšno od teh zgodb; ena takih je na primer zgodba o Aldu Fasanu, ki je umrl v petinosemdesetem letu starosti 18. avgusta 2007. Bil je pesnik, glasbenik in obrtnik. Rodil se je v Pozuolu in se v štiridesetih letih izselil v Švico. Sin Claudio se spominja očetovega življenja in pravi, da je «bil skriti talent, umetnik». V Švici se je Fasano posvetil glasbi. V raznih

orkestrih je igral klarinet in saksofon. Kot mali obrtnik se je rad ponašal, da je Furlan. Obdeloval je železo in baker ter izdeloval peči, kaminske podpornike, ogrodja ali druge predmete, ki so bili značilni za furlanske poklice. V Švici je spoznal Erto Del Medico iz Tarcenta. Poročila sta se in imela tri otroke, Claudia, Giannija in Sandro. Z ženo sta se vrnila v Furlanijo konec petdesetih let in zgradila hišo v Padernu, kjer sta živela vse do smrti.

Veljalo bi obnoviti zgodbe o »mešanih« zakonih med Furlani in prebivalci drugih italijanskih dežel ter poroke med Furlani in avtohtonimi prebivalci. Ovreči bi morali stereotip o Furlanih, ki so se v Švici bolje integrirali zaradi »kulturnih« sorodnosti, za razliko od italijanskih izseljencev, ki so v 60-ih in 70-ih letih odhajali na jug v tayloristične industrijske obrate. Morali bi ovreči stereotip o izseljencih, katerih izselitev je bila vedno ali izključno usmerjena na vrnitev, morebitna odločitev za to, da ostanejo v ciljni državi, pa je bila zgolj posledica prekletstva ali sovražne usode.

Časovno in namensko omejeno izseljevanje

Ob koncu 50-ih let se je izseljevanje Furlanov umirilo, čeprav je v letih 1960 (17.500 odhodov) in 1996 prišlo do ponovnega razmaha. Začuda je do tega fenomena prišlo sočasno z odprtjem burne debate o izseljevanju, ki je spremljala ustanovitev Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine (1963), institucionalnega subjekta, čigar cilj bi moral biti lokalni razvoj, s katerim bi se uspeli rešiti nadležnega izseljevanja (Zanier, 1974). Elena Saraceno je v svojem delu o izseljevanju in povratništvu dokazala, da je v resnici šlo za evolucijsko obdobje, v katerem je izseljevanje dobilo drugačno konotacijo, Furlanija pa je bila tik pred industrijskim razmahom, pri katerem bi znotraj kompetitivnega ustroja, osnovanega na vlogi malih podjetij in decentraliziranih proizvodnih dejavnostih, imeli pomembno vlogo povratniki. Ustvarjeni so bili pravi pogoji, s katerimi je bila na aktualen način povrnjena vloga sezonskemu izseljevanju, ki je zaznamovalo konec devetnajstega stoletja in je sedaj postalo dejavnik razvoja in ne le golega preživetja izhodiščnih kmetijskih krajev.

Ta pojav je očiten v primeru izseljevanja v Švico. 10. avgusta 1964 sta italijanska in švicarska vlada podpisali nov sporazum. Zaradi novih predpisov je ustalitev v ciljni državi postajala čedalje bolj zapletena; v veljavo je stopila hierarhična ureditev dovoljenj in predpisov, ki je upočasnila in omejevala možnost integracije in združitve z družino. Z določitvijo kontingentov za delovno silo sta vladi ugodili zahtevam naraščajočega ksenofobičnega gibanja, ki so ga podžigale tudi lokalne organizacije delavskega gibanja. Te omejitve pa niso bile odločilne za zaustavitev migracijskih tokov, ampak so izseljence prisilile, da so svoje cilje o socialni in poklicni mobilnosti pomikali čedalje bliže svoji izvorni deželi. Po drugi strani so postajali odhodi vedno bolj selektivni. Narekovala so jih natančno pretehtane odločitve med izbiro dela v velikih tovarnah, ki so rasle v bližini urbanih naselij (tipičen primer je Zanussi - Rex v Pordenonu) in med izbiro začasne izselitve, ki je omogočala večji napredek in prihranke v krajšem času. Takšne težnje so se pojavljale predvsem v nekaterih ruralnih predelih Furlanije, v predgorskih krajih, v centralni Furlaniji ali v pordenonski nižini, in so pomemben pokazatelj decentraliziranega modela razvoja, ki se je razširil v 70-ih letih (Bednarz, 1984).

Izseljevanje je kmalu dobilo značilnosti začasnega pojava, verige, ki je bila sestavljena iz zaporedij odhodov in vrnitev. Med leti 1959 in 1968 se je iz Furlanije izselilo nekaj več kot 120.000 oseb, od katerih se jih je vrnilo 84,2% (Saraceno, 1982). V skladu z modelom začasne izseljevalne verige so se emigranti v različnih krajih v tujini zadrževali za krajša obdobja in prihajali ter odhajali bolj pogosto. V Švico so Furlani prihajali na sezonsko delo, ki jih je nato pripeljalo tudi v države v razvoju ali v Nemčijo. Cvetočemu gradbeništvu se je pridružila lahka industrija. Novi izseljenci so bili mladi, ki so prejeli osnovno izobrazbo v Furlaniji, kjer so se tudi prvič zaposlili na gradbiščih ali v tovarnah. Po vključitvi v novo okolje so še vedno ohranjali stike z matično domovino, kamor so se pogosto vračali in si izmenjevali izkušnje (po možnosti iz različnih držav po Evropi in izven) in se začasno zaposlili v domovini. Družine so si skoraj vedno ustvarjali z dekleti, ki so jih spoznali ob

povratku v domovino, kar pa nikakor ni spreminjalo njihovih načrtov. Denar so pač štedili za celo družino. Žene so skušali pripeljati s seboj v tujino in tudi zanje dobiti delovno dovoljenje, da bi pospešili varčevanje za uresničitev svojih sanj v domovini in se ponovno zaposlili v Furlaniji, kjer so se začele odpirati zanimive možnosti (*»z ženo, ki bi ostala doma in ji ne bi bilo več potrebno delati«*). Do preobrata v začasnih bivanjih v tujini je vedno prišlo z rojstvom in rastjo otrok: žene so se ob rojstvu prvega otroka vračale v domovino, medtem ko so možje ostali na tujem in se vrnili šele, ko je otrok dopolnil starost za šolanje. Takrat so začeli načrtovati vrnitev v svojo občino ali v rodno občino žene oziroma v kraje, kjer so bile gospodarske razmere bolj ugodne (to je bil tudi razlog, zaradi katerega je po mnenju E. Saraceno začasno izseljevanje botrovalo novi rezidenčni ureditvi in premiku iz goratih predelov).

Izredno pomemben prispevek E. Saraceno predstavlja dopolnitev obsežne deželne raziskave, ki je zajela na stotine družin in naj bi razkrila, kaj se je v sedemdesetih letih dogajalo s povratniki. Rezultati niso bili nikdar objavljeni in ostajajo torej po večini neznanka. Od takrat se tega vprašanja z raziskovalnega vidika nihče več ni dotaknil. Zgodovina tega obdobja furlanskega izseljevanja, v katerem je imela Švica pomembno vlogo, ostaja torej s številnih vidikov neznanka in jo je treba šele podrobno proučiti.

V Švici je ta proces nedvomno privedel do dodatne razčlenjenosti furlanske skupnosti, ki se je medtem utrdila po zaslugi velikega števila stalnih priseljencev, ki so se s svojimi družinami začeli dobro vključevati v gostujočo državo in obenem ohranjali vrednote svoje kulture.

Poleg zgodb tistih, ki so načrtovali vrnitev in se tudi dejansko vrnil, segajo v isto obdobje zgodbe tistih, ki so se po lastni izbiri ali zaradi postopnega opuščanja ideje o vrnitvi ustalili v Švici. Šlo je za Furlane, prednike druge in tretje generacije otrok, ki so imeli pomembno vlogo v izseljenskih združenjih in drugod; njihovi otroci so v 80-ih letih po uvedbi predpisov o naturalizaciji in dvojnem državljanstvu postali »Švicarji«, a so kljub temu ohranili svojo identiteto ter pogosto sami niso hoteli zaprositi za državljanstvo. Iz tega vidika je izredno emblematična zgodba Furlana

Bruna Cannellotta, (ki je skupaj s sonarodnjakoma Bulfonom in Borsetto novačil delavce in kasneje postal sindikalni funkcionar), ki se je odločil, da ne bo sprejel švicarskega državljanstva, kljub temu, da je bil vrsto let aktiven član švicarskega sindikata in da se je ob upokojitvi odločil, da ostane v tej državi.

Po drugi svetovni vojni so se v zgodbo o furlanskih izseljencih v Švici vključila društva, ki jih je v tistem času ustanavljala furlanska skupnost. Na začetku je šlo za organizacijske oblike, ki so povzemale katoliške vrednote in razvile službe za podporo izseljencem, podobne tistim iz devetnajstega stoletja. V 50-ih letih so ustanovili že omenjeno ustanovo »Friuli nel Mondo«, vedno več pa je bilo tudi izseljenskih furlanskih skupnosti, ki so ustvarile precej gosto mrežo z namenom, da okrepijo »kulturno« prepoznavnost skupnosti in še dodatno utrdijo vezi z »malo domovino«. V teh letih so se razvila tudi laična društva, ki so sledila nazoru levičarskih strank in so se ukvarjala predvsem s spodbujanjem položaja izseljencev na lokalni ravni in obenem vplivala na preseljevalno politiko novonastale Dežele Furlanije Julijske krajine. Iz tega so nastale pokroviteljske in storitvene strukture, razvila pa se je tudi izobraževalna dejavnost italijanske skupnosti v Švici (v sodelovanju s katoliškimi organizacijami). Društvena dejavnost je bila v Švici dokaj razvejana in kompleksna. Poleg *Fogolars* je zajemala široko mrežo krožkov, ki so ob koncu 60-ih let stopili pod okrilje Združenja izseljencev iz Furlanije Julijske krajine (ALEF). To združenje, ki so ga ustanovili leta 1968, je tesno sodelovalo s sindikati, s Federacijo osvobojenih italijanskih kolonij v Švici (Federazione delle Colonie Libere Italiane in Svizzera) in s strankami zgodovinske levice.

V teh letih se je razvilo celotno tkivo reprezentativnih zgodovinskih združenj različnih komponent izseljenske skupnosti; *Pal Friùl*, ki je sledila načelom avtonomizma in določeni radikalni levici. Po ustanovitvi pordenonske pokrajine je nastalo tudi društvo izseljencev iz Pordenona, ki so želeli svojemu društvu dati drugačen pečat od ostalih katoliških društev pod okriljem ustanove »Friuli nel Mondo«. Znotraj okoliščin, v katerih je bila prisotnost rojakov iz vzhodnih obmejnih

območij omejena in vezana na posameznike, je bila pomembna tudi društvena dejavnost Slovencev in izseljencev iz tržaškega zaledja (Giuliani nel Mondo).

Društvena dejavnost se je postopoma uveljavila in postala sogovornica dežele Furlanije Julijske krajine, ki je medtem organizirala prvo deželno konferenco o izseljenstvu in sprejela zakon v podporo sektorju, ki je kasneje prispeval k številnim vrnitvam v domovino.

Društva so vzpostavila dialog s sindikati. Na začetku je šlo za manjše celice, ki so jih podpirali italijanski sindikati in na katere so lokalni sindikati gledali sovražno zaradi globoko zakoreninjenega antikomunizma in zavračanja pojava priseljevanja, ki je bil po njihovem mnenju prinašalec brezposelnosti in je škodil delovnim pogojem ter plačam lokalne delovne sile. Samo sčasoma je prisotnost priseljencev v sindikatih postala več kot le navadna angažiranost in so nanjo začeli gledati drugače. V šestdesetih letih so se zaposlili prvi funkcionarji (med Furlani Cannellotto v Zürichu in Bertolo v Schaffhausnu). Proti koncu desetletja in do prve polovice sedemdesetih let so bila sklenjena prva delovna razmerja in podpisani prvi sporazumi med italijanskimi društvi in švicarskimi sindikati iz laičnih in katoliških vrst.

Tako kot na začetku stoletja, je bilo tudi v tem obdobju veliko furlanskih izseljencev, ki so novačili in kasneje postali vodje švicarskih sindikatov, predvsem v gradbeniškem in industrijskem sektorju (Steinauer, Von Allmen, 2000). Romeo Burino je prišel do državnega tajništva sindikata delavcev gradbeniške in lesarske industrije FLEL, ki se je kasneje preimenoval v GBI/SEI. Severino Maurutto (Furlan, ki je sledil svoji družini v Belgijo in se ustalil v kraju Charleroi) je imel vodilno vlogo pri velikih stvarkah, ki so v šestdesetih letih burile duhove v francoskem delu Švice, v Ženevi, kjer je opravljal pomembne funkcije v švicarski zvezi metalurških delavcev in urarjev FOMO in na političnem nivoju v delavski stranki (komunističnega navdiha). Marijan Gruden, eden redkih sonarodnjakov, ki je v Švico prišel kot tržaški Slovenec, je v sindikatu našel celo pot za uveljavitev pristojnosti, ki bi jih drugače težko izkoristil. Ustvaril si je kariero zaradi znanja jezikov in zmožnosti vzpostavljanja uspešnega medkulturnega dialoga, ki sta ga pripeljala do

položaja referenčnega funkcionarja za naraščajoče število italijanskih in jugoslovanskih izseljencev.

Med koncem 50-ih in zaključkom 60-ih sta se uresničila dva pomembna procesa. Po eni strani se je uveljavil furlanski model sezonskega izseljevanja s čedalje bolj pogostimi vrnitvami in odhodi, ki ju je spremljala konstantna misel na dokončno vrnitev in uresničitev svojega življenjskega načrta. Izselitev je v tem kontekstu imela vlogo pospeševalca v procesu varčevanja in »zbiralnika« strokovnih kompetenc, ki bi jih izseljenci ob vrnitvi v domovino izkoristili v svoj prid. Po drugi strani pa so se v Švici utrdile številne furlanske skupnosti, ki so ustanovljale društva in tako ohranjale identiteto in izrazito pripadnost ter se v tem kontekstu kljub vsemu uspele integrirati in pridobiti vodilno vlogo v združenjih italijanskih emigrantov in v lokalnih sindikalnih združenjih. Izvlečki teh dveh zgodb o izseljenstvu na splošno izhajajo iz pričevanj in razpoložljivih dejstev. Kljub temu pa je težko govoriti o številu vpletenih oseb in o njihovih osebnih izkušnjah (koliko Furlanov se je v tistih letih odločilo, da ostanejo, koliko se jih je definitivno vrnilo iz Švice in koliko se jih je odločilo, da se bodo po upokojitvi selili med matično deželo in Švico, koliko potomcev je v drugi in tretji generaciji, kaj pa procesi naturalizacije?).

Med povratništvom in ustaljevanjem skupnosti

Leto 1967 je bilo odločilno za furlansko izseljensko gibanje. Prvič po vojni je bilo mogoče opaziti več vrnitev kot izselitev. Tega leta je prišlo do dokončnega preobrata v migracijskih gibanjih, ki ga je v svojem delu obravnavala Elena Saraceno. Ta proces je našel politično podporo v zakonih, ki jih je sprejela Furlanija Julijska krajini v začetku šestdesetih let. Takrat sprejeti zakoni in obveze so danes še vedno v veljavi. Dežela je leta 1969 organizirala prvi deželni posvet o izseljenstvu, kateremu je sledilo sprejetje dveh deželnih zakonov leta 1970 in 1976. Po potresu leta 1976, ki na srečo ni spodbudil ponovnega izseljevanja iz prizadetih območij in je kvečjemu prispeval k utrditvi povratniškega toka, ki je bil že nekaj let v zagonu, je leta 1979 sklicala drugi

deželni posvet o izseljenstvu, leta 1980 pa je izvedla že omenjeno raziskavo o povratništvu na vzorcu 11.000 družin (približno 27.000 oseb), ki so na podlagi zakona iz leta 1970 (1.500 intervjujev naključno izbranih povratnikov v vsej deželi) prejeli nadomestila za začasno nastanitev. Ta raziskava je šele kasneje pokazala kako se je dejansko spremenila narava migracijskih pojavov z vidika začasnih izseljencev, ki so se v domovino nameravali vrniti še pred upokojitvijo. Utrdila se je ideja o povratništvu kot potencialnemu viru izseljenskih območij, ki je dobila potrditev z ukinitvijo »Reforme deželnih posegov na področju izseljenstva« v sklopu deželnega zakona št. 51: po ukinitvi skrbstvene podpore, je bil namen zakona po eni strani podpirati ponovno vključevanje povratnikov tudi s spodbujanjem podjetniške dejavnosti, po drugi strani pa skrb za ohranjanje kulturnih vezi med Furlanijo in izseljenskimi skupnostmi na tujem.

Povratništvo je šestdesetim letom dalo pomemben pečat. Ta pojav je spremljal postopno upadanje vrnitev in selitev v tujino; ob koncu 70-ih let je bilo v primerjavi s 6.500 izseljenci iz leta 1969 zabeleženih le še nekaj več kot 2.500 izselitev, medtem ko je število povratnikov padlo z 8.300 na približno 3.700. Skupno se je v domovino vrnilo več kot 60.000 povratnikov in torej skoraj 20.000 več od izseljencev. Število oseb, ki so začasno bivale v tujini, se je v primerjavi s predhodnim obdobjem prepolovilo. Prišlo je do dokončne stabilizacije dveh vidikov izseljevanja: na eni strani so bili Furlani, ki so se odločili za vrnitev in se ponovno vpisali v matične registre izvorne občine ali v druge furlanske občine, ki so nudile boljše življenjske in delovne pogoje (povratništvo ni prispevalo k urbanizaciji, ampak k zapuščanju gorskih predelov in preseljevanju v gričevnata območja), na drugi strani pa so bili Furlani, ki so se odločili za dokončno vključitev v gostujoči državi.

Primerjava podatkov konzularnih matičnih registrov iz 90-ih let in podatkov iz registra italijanskih državljanov s stalnim prebivališčem v tujini (AIRE) v izvornih občinah nas pripelje do sumarnih rezultatov, ki kažejo na posledice izseljevanja v Švico po drugi svetovni vojni.

Italijanski državljani s stalnim prebivališčem v Švici dne 31.12.2001 po deželah izvora

	AIRE 31.1.2001	Konzularni anagrafski podatki * 31.1.2001
Piemont	16.860	21.263
Valle d'Aosta	1.405	1.772
Lombardija	62.466	78.779
Trentino	10.599	13.367
Veneto	34.809	43.899
Furlanija Julijska krajina	14.545	18.343
Ligurija	4.945	6.236
Emilija – R.	14.077	17.753
Toskana	9.537	12.028
Umbrija	3.383	4.266
Marke	7.934	10.005
Lacij	14.385	18.142
Abruci	6.221	7.846
Molise	6.397	8.068
Kampanija	54.407	68.615
Apulija	51.507	64.958
Bazilikata	11.887	14.991
Kalabrija	28.155	35.508
Sicilija	50.313	63.452
Sardinija	6.148	7.754
Osebe, ki niso ponovno odpotovale	6.611	8.338
Skupaj	416.591	525.383

Severozahod	85.676	108.050
Severovzhod	74.030	93.363
Centralni del	35.239	44.441
Jug	158.574	199.985
Otoki	56.461	71.206

Raziskava izvora italijanskih državljanov v konzularnih registrih po deželah je bila izpeljana na podlagi grupacije vpisanih v AIRE

VIR: obdelava podatkov AIRE in konzularnih registrov

Podatki obeh registrov se opazno razlikujejo. Prav tako se zelo razlikujejo statistike Centralnega registra tujcev (Registro Centrale degli Stranieri) Konfederacije (ta je izbrisala naturalizirane osebe). Leta 2001 (za katerega imamo skupne podatke) je bilo od 300.000 sonarodnjakov v popisih Konfederacije, po podatkih AIRE, Italijanov s stalnim prebivališčem v Švici približno 100.000 več (ta številka priča o skoraj 25% stopnji naturalizacije oseb z začasnim bivališčem), po konzularnih podatkih pa kar 200.000 več. Ob upoštevanju takšnih razlik bi bilo Furlanov v Švici med 14.500 in 18.000, vključno z naturaliziranimi Furlani.

S primerjavo števil pridemo do določenih zaključkov. Prvič, furlanska skupnost je bila še vedno številčno pomembna, če upoštevamo, da je bilo število Furlanov glede na število vseh Italijanov v Švici skoraj podvojeno glede na demografsko »težo« dežele v primerjavi s skupnim številom italijanskega prebivalstva. In drugič, podatki kažejo na pomemben obseg furlanske skupnosti, ki se je za stalno ustalila v Švici, kljub temu da je sezonski migracijski pojav med 60-imi in 70-imi leti vplival na močne povratniške tokove; furlanska skupnost, ki danes živi v Švici je rezultat tokov v povojnem obdobju. Skoraj v celoti jo sestavljajo izseljenci iz videmske pokrajine (preko 10.000 vpisanih v AIRE, 16.000) in Pordenona (skoraj 5.000 vpisanih). In tretjič, – glede na razlike v podatkih registra tujcev (ki ne navajajo dežele izvora), konzularnih registrov in AIRE – imamo neposredno sled o prisotnosti obsežne

furlanske skupnosti – po vsej verjetnosti druga ali tretja generacija, ki je po večini naturalizirana -, ki kljub poznavanju svojih državnih in deželnih korenin ni ohranila pomembnih stikov z izvornimi občinami svojih družin in torej ni več vpisana v AIRE.

Kljub temu velja povedati (na podlagi močnih letnih nihanj v podatkih AIRE med leti 2000 – 2008), da so današnji občinski registri precej netočni in pogojeni z variabilnimi dejavniki, ki jih je težko tolmačiti.

Povratništvo ostaja kljub temu odločilen pojav te zadnje migracijske faze in igra pomembno vlogo pri gospodarski rasti dežele v obdobju od 70-ih let do leta 2000. Številni Furlani so se vrnil iz Švice in prenesli svoje pristojnosti in sredstva iz izseljenske države v svojo deželo ter po zaslugi industrijskega razcveta v osrednjem in gričevnatem delu Furlanije v začetku sedemdesetih let uresničili svoje sanje o socialni in poklicni mobilnosti. Kljub temu da se je zaradi krize leta 1973 iz Švice morale vrniti na tisoče Italijanov iz južnih dežel, pa ni zaznati bistvenih izgonov furlanskih izseljencev. Povratniški tokovi so se začeli že pred tem obdobjem in so se postopoma umirili. Določen del povratnikov je celo ustvaril majhna podjetja (Bednarz, 1989), ki so jim omogočila vrnitev (za razliko od prebivalcev z juga, ki so številčno odpirali restavracije in majhna obrtniška podjetja se Furlani v Švici niso lotevali samostojnih dejavnosti, z izjemo nekaterih podjetnikov, ki so ustvarili večja podjetja).

Povratki pa niso omejevali vzporednega utrjevanja lokalnih skupnosti, ki smo ga že omenili in ki se je razvijalo na različnih nivojih. Ponovno smo pričali zanimivim dejstvom glede društvene dejavnosti in političnega udejstvovanja. V teh letih se je v sodelovanju med društvi in sindikalnim gibanjem na primer razvila bogata storitvena, pokroviteljska, skrbstvena in strokovno-izobraževalna mreža, znotraj katere so imeli furlanski izseljenci pomembno spodbujevalno in vodstveno vlogo. Pesnik in sindikalist Leonardo Zanier je v šestdesetih letih organiziral Zvezo italijanskih osvobojenih kolonij v Švici FCLIS, v sedemdesetih letih pa strokovno-izobraževalne

dejavnosti, iz katerih je nastala Fundacija ECAP, ki je danes po svoji razsežnosti tretja največja ustanova za vseživljenjsko učenje v Švici in glavna ustanova, ki skrbi za integracijo izseljencev na lokalnem nivoju. Poleg Zaniera velja na vzgojnem in izobraževalnem področju omeniti Bruno Miggiano, ki je pospeševala dejavnost Fundacije ECAP-CGIL v Baslu in ji je med 80-imi in 90-imi leti predsedovala na državni ravni, ter Isello Fucentese, ki je skrbela za jezikovno izobraževanje in je v 80-ih letih vodila ECAP v Zürichu. Izobraževalne tečaje so vodili številni usposobljeni furlanski delavci, ki so s prostovoljnim delom pomagali manj izobraženim italijanskim izseljencem iz južnih dežel. Med njimi je bil na primer Giacomo Colautti, ki je v sklopu ECAP-a dvajset let vodil sektor za poklicno izobraževanje, in Moricchi, delavec v podjetju Brown Boveri, ki je bil izredno dejaven na društvenem področju (v osvobojenih kolonijah) in je po vrnitvi v Furlanijo vodil ALEF. Na katoliškem področju sta se Furlana Di Bernardo in Dassi zaposlila v državnih tajništvih švicarskih krščanskih društev italijanskih delavcev ACLI. Di Bernardo je zasedal pomembne vodilne položaje v krščanskem sindikalnem gibanju in sledil kooperacijskim pobudam v Afriki. Oba sta po vrnitvi v Furlanijo vstopila v vodilno strukturo ustanove »Friuli nel Mondo«. Dessi direttore nuova emigrazione

Dihotomizacija usod med dokončno ustalitevijo v gostujoči državi in vrnitvijo v rodno domovino se v primeru Švice jasno kaže tudi po zaslugi specifične zakonodaje, ki je urejala dovoljenja za bivanje in loco. Zemljepisna bližina bi v mnogih primerih olajšala odločitev po vzpostavitvi neke vrste »dvojne rezidenčnosti« v matični deželi in v izseljenski državi, ki bi izseljencem omogočala, da bi doma uživali v svojih nepremičninskih naložbah in istočasno ohranili stike z otroki in vnuki, ki so odraščali v Švici. Vendar pa je nevarnost, da bi izgubili dovoljenje za bivanje zaradi preselitve iz interesnega kraja v izvorno deželo, v času ko je bila naturalizacija še vedno zelo težavna, veliko furlanskih družin prisilila, da so se dokončno ustalile in v Švici ustvarile prvo generacijo izseljenskih skupnosti, ki so v društvenem tkivu našle vez s svojo »majhno domovino«. Dve furlanski skupnosti – priseljenci, ki so se za stalno

nastanili v Švici, in povratniki, ki so prispevali k lokalnemu razvoju – sta v dolgi solidarnostni verigi po uničujočem potresu iz leta 1976 našli priložnost za zблиžanje, ki ga ohranjajo še danes s povezovanjem med društvi in z lokalnim časopisjem.

S koncem preseljevanja so se vsaj na nivoju programskih smernic spremenile tudi politične vizije izseljenskih društev. Ustanova »Friuli nel Mondo« je prevzela vlogo zaščitnice »*vrednot furlanske kulture in družbene solidarnosti*« in spodbujevalke »*izseljenskih vezi z domovino in oblikovanja etničnih verig znotraj svetovnega gospodarstva in zlasti v okviru sodobnega razvoja teorij o gospodarskem razvoju*«.

Kljub temu pa je težko reči, do kakšne mere je v teh letih razširjena in razvejana furlanska skupnost v Švici postala del načrta internacionalizacije Furlanije z vrednotenjem družbenih, kulturnih, znanstvenih, političnih in gospodarskih potencialov furlanskih skupnosti. Ob pogledu na program letnih prireditev izseljenskih furlanskih skupnosti *Fogolars* ali društev ALEF, se zdi, kot da si na vse pretege prizadevajo, da bi ohranili svojo identiteto znotraj čedalje večje integracije drugih in tretjih generacij v lokalno tkivo. Njihova mreža bi lahko bila pomemben vir pri odkrivanju pričevanj o izseljenskem gibanju, o kateremu kljub velikemu obsegu zaenkrat vemo še zelo malo.